

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
Ч.АЙТМАТОВ атындагы ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Б.Н.ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

Д 10.17.547 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК:808.5(575.2)(043.31)**

Эшманова Сажид Канатовна

ТЕКСТТЕГИ КАЙТАЛОО КОНФИГУРАЦИЯЛАРЫ

Адистиги 10. 02. 19 – тилдин теориясы

**Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек– 2017

Диссертациялык иш Кыргыз-Өзбек университетинин кыргыз филологиясы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору, профессор
Зулпукаров Капар Зулпукарович

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору, доцент
Абдыкеримова Аида Эсенгуловна

филология илимдеринин кандидаты,
Айылчиева Дилара Турсуналиевна

Жетектөөчү мекеме: К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин кыргыз тил илими кафедрасы, дареги: 720044, Бишкек шаары, Тынчтык пр., 27.

Диссертациялык иш 2017-жылдын 27- октябрында саат 14:00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун, Ош мамлекеттик университетинин, Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдындагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д 10.17.547 (<http://aytmатов-ilm.tk>) диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек ш., Чүй пр., 265а.

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук китепканасынан (дареги: 720000, Бишкек., Чүй пр., 265а), ошондой эле Ош мамлекеттик университети (дареги: 714000, Ош ш., Ленин көч., 331) Б.Н.Ельцин атындагы Кыргызстан-Россия Славян университетинин (дареги: 720000, Бишкек ш., Киев көч., 44) илимий китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2017-жылдын 26 – сентябрында жөнөтүлдү.

**Диссертациялык иштин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин
кандидаты**

Коңурбаева Р.Э.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Стилистика, риторика, лингвопоэтика жана текст лингвистикасы сыяктуу илимий тармактарда кайталоо фигурасы көптөгөн изилдөөчүлөрдүн көңүлүн өзүнүн кеп агымын жана таасирин күчөтүүчү, зарыл мааниге көңүл бөлдүрүүчү жана басым жасатуучу, кептин ритм-мелодикасын, уккулуктуулугун, экспрессивдүүлүгүн жогорулатуучу каражат катары бура алды.

Ошентсе да кайталоо проблемасын изилдөөдө айрым “боштуктардын”, көңүл бөлүнбөгөн тараптардын жана аспектилердин калып кеткендигин айтууга негиз бар. Бул боштуктарга тексттин айрым типтеринде кайталануу-кайталанбоо кубулушу ажырагыс биримдикти түзүүсү, өздөрүнчө түркүн келбеттеги конфигурацияларды жаратуу мүмкүнчүлүктөрү, бул конфигурациялар кадимки эле геометриялык, геометриялык эмес фигураларга (үч бурчтук, төрт бурчтук, “кереге көз”, “оюрма”, “тарак” ж.б.) окшогон сүлпөткө ээ болушу лингвисттердин көңүлүн бурбай келет.

Изилдөөнүн зарылдыгын стилистика менен лингвопоэтикага кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларынын бар-жоктугунун белгисиздиги, бул ыкманын текст тутумдаштыруучулук жана көркөмдөөчүлүк касиеттеринин ачылбагандыгы, кайталануу-кайталанбоо каражаттарынын тексттеги орду, алардын текстте ажырагыстыгы, биримдиги жана бүтүндүктү түзүүчү жөндөмүнүн каралбагандыгы, тиешелүү конфигурациялардын турпаттык түрлөрүнүн аныкталбагандыгы жана схема-модель түрүндө сүрөттөлүп көрсөтүлбөгөндүгү, алардын геометриялык, буюмдук жана башка фигураларга окшоштуктарына көңүл бөлүнбөгөндүк да шарттап турат.

Изилдөө проблемасы автордун **жекече демилгеси** менен тандалып алынды.

Эмгектин алдына паремиялык чыгармалардагы кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларынын биримдигин, ажырагыс бүтүндүгүн негиздеп, алардын текст түзүүчүлүк, экспрессивдүүлүктү жаратуучулук, уккулуктуулукту (үндөштүктү) уюштуруучулук касиеттерин лингвопаремиологиялык жана лингвопоэтикалык принциптердин негизинде комплекстүү изилдөө **максаты** коюлду.

Бул максат төмөндөгүдөй **милдеттердин** чегинде ишке ашырылат:

1) тексттин жалпы касиеттерин кайталануу/кайталанбоо фигураларынын алкагында сыпаттап чыгуу;

2) тексттин бүтүндүгүн түзүүдөгү кайталануу/кайталанбоо эки илтигинин биримдигин, өз ара толуктоочулук сапатын аныктоо;

3) кайталануудагы жана кайталанбоодогу негизги “геометриялык” фигураларды (кыйгач, жатык, жандаш катыштар, үч бурч, төрт бурч, көп бурч, оюрма, кереге көз, параллелограмм, балаты, чынжыр, мамы ж.б.) мүнөздөп берүү; булардагы маркердүү жана маркерсиз белгилерди ажыратуу;

4) кайталануу фигураларын текстте коштоп жүргөн кайталанбоочу бөлүмүндөгү айрым фигураларды кенен талдап чыгуу; кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларындагы изоморфтуулукту аныктоо;

5) кайталануу/кайталанбоо фигураларынын биримдикте текстти кынаптап жана көркөмдөп уюштуруучулук өзгөчөлүгүн сыпаттап берүү; конфигурациялардагы параллелдүүлүк, изоморфтуулук, иерархиялуулук (градациялуулук) жана симметрия-асимметриялуулукту аныктоо.

Иштин натыйжаларынын жаңылыгы. Тексттин касиеттеринин толук белгилениши, тексттин үндөшүү ыргагында кайталануу/кайталанбоонун кызматы жана орду, тексттин биримдигин чыңоодогу кайталануу/кайталанбоо биримдигинин мааниси, ролу, бул биримдиктин ички конфигурацияларынын жана фигураларынын жиктелип сыпатталышы изилдөөнүн натыйжаларынын жаңылыктарын далилдейт. Ошондой эле кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларындагы изоморфтуулук-изоморфсуздук, маркердүүлүк–маркерсиздик, параллелдүүлүк жана анын бузулушу, симметриялуулук-симметриясыздык, бир кылкалуулук-иерархиялуулук (градациялуулук) ж.б. кубулуштар жана белгилер аныкталып, айрым фигуралардын (мисалы, хиазмдын) комплекстүү болушун сунуштоо жана тастыктоо да стилистикада биринчи жолу аткарылды.

Коргоого сунушталган жоболор:

1) тексттин үндөшүү ыргагын жана бүтүндүгүн уюштурууда кайталоо фигурасы өзгөчө зарыл кызмат аткарат;

2) кайталануу/кайталанбоо дихотомиясы өз ара ажырабастан бирин-бири толуктап гана текстти байланыштырууга катышат;

3) кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларын геометриянын терминдери аркылуу туюнтууга болот;

4) кайталануу жана кайталанбоо фигуралары турпат-сүлпөтү боюнча изоморфтуу-изоморфсуз боло алышат;

5) көп конфигурациялар симметриялуу-асимметриялуу болушат.

Иштин практикалык баалуулугу. Изилдөөдө келтирилген фактылар, талданган мисалдар, теориялык жоболор практикада колдонулат. Кыргыз тилин орто мектепте, атайын орто жана жогорку окуу жайларында окутууда да айрым табылгаларды кошумча материал катары пайдаланууга болот. Ал эми филология адистиги боюнча келечек окутуучуларды даярдоодо өтүлүүчү “Лексикология”, “Стилистика”, “Кеп маданияты”, “Көркөм чыгарманы талдоо”, “Адабият теориясы” сыяктуу курстардын мазмунуна да иштеги факт-материалдар, натыйжа-тыянактар, жоболор кийрилиши мүмкүн.

Изилдөөчүнүн жекече салымы. Илимий жетекчи менен бирге аныкталган максат-милдеттер изденүүчү тарабынан өз убагында аткарылып турду. Мисалдар, негизги тыянактар, жоболордун далилдери автордун өзүнө таандык. Бардык байкоолор, сунуштар жана корутундулар конкреттүү мисалдар аркылуу аргументтелди.

Изилдөөнүн апробациясы. Эмгектин айрым бөлүктөрү Ош мамлекеттик университетинин жана Кыргыз-Өзбек университетинин базасында уюштурулган

алты илимий-методикалык конференцияларда доклад түрүндө талкууланды. Изилдөөнүн мазмунун КӨУнун кыргыз филологиясы кафедрасында эки ирет талкууланды, такталып, толукталып, кайрадан иштелип чыкты да, университеттин тилдик дисциплиналар боюнча кафедралардын кошмо жыйынында талданып коргоого сунушталды.

Изилдөөнүн жыйынтыгынын жарыяланышы. Иштин мазмунуна ылайык 9 илимий макала жарык көргөн.

Диссертациялык иштин түзүлүшү. Изилдөө киришүүдөн, үч баптан, корутунду жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 165 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин актуалдуулугу, негизги максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, коргоого сунушталган жоболору жана иштин апробациясы, түзүлүшү тууралуу маалыматтар берилет.

Биринчи бап “Тексттин теориясы жана кайталоо стилстикасы боюнча адабияттарга мүнөздөмө” деп аталат. Бул бөлүмдө тема боюнча адабияттарга обзор берилип, текст лингвистикасынын калыптанышы, түптөлүшү жана өнүгүшү тууралуу жалпы сөз болот. Бул тармакты негиздеген, анын принциптерин иштеп чыккан лингвисттердин эмгектери, алардын табылгалары мүнөздөлөт.

1.1. Текст таануудагы идеяларга жана принциптерге мүнөздөмө. *Текст* сөзү – латынча *textum* “байланыш, биригүү, өрмөк, токулган иш, ткань”. Ал *texo* этишинен жасалган да, бул уңгу аркылуу “токуу, өрүү; бириктирүү, жасоо, куруу, жазып түзүү, баяндоо” аракеттерин билгизет.

Кеп аракетинин теориясында текст – маалыматты сөз аркылуу алып жүрүүчү кептик чыгарма. Текст маалыматты билдирет, сактайт, таркатат. Аны окуу, угуу аркылуу маалымат алынат, жазуу, айтуу аркылуу маалымат берилет. Ал өзү атайын изилдөөнү талап кылат.

Текст лингвистикасынын түптөлүшүнө алыскы чет өлкөлүк лингвисттер да (В.Дресслер, М.Хеллидей, Х.О.Изенберг, К.Гаузенблаз, Ц.Тодоров, Т.А. ван Дейк, К.К.Вайнрих ж.б.), шериктештик өлкөлөрдүн өкүлдөрү да (Т.М.Николаева, О.И.Москальская, И.А.Фигуровский, Л.М.Лосева, Н.Д.Бурвикова (Зарубина), В.И.Клычникова, С.И.Гиндин, Г.В.Солганик, И.Р.Гальперин, З.Я.Тураева, В.В.Одинцов, С.Г.Ильенко ж.б.) кыргызстандык илимпоздор да (Б.Ш.Усубалиев, С.Өмүралиева, Ж.Мамытов, С.Ж.Мусаев, Т.С.Маразыков, А.Т.Дунканаев, В.Б.Суркеева, Т.Баястанов, А.Өмүралиева ж.б.) өз салымдарын кошту. Аталган окумуштуулардын изилдөөлөрүндө текст лингвистикасынын негиздери, жалпы принциптери, баштапкы жоболору аныкталып, тексттин ички маани-маңызы, жалпы касиеттери, түрлөрү, мазмунун чеги айкындалып, анын аспектиери, өнүктөрү жана категориялары жиктелип белгилүү болду.

Текст лингвистикасы өзүнчө илимий тармак катары пайда болду. Анын өз объектиси, проблематикасы бар. Бул тармак узакта пайда болгон илимий салтка

таянат. Пикир билгизүүнүн ири блокторун, бүтүн бөлүктөрүн, байланыштарын текст деп атоого болот. Текст лингвистикасынын предмети, терминдик, категориялык аппараты даана ажыратылган, методологиялык негиздери аныкталган. Бул тармактын негизги аспектиери жиктелип, жалпы бир бүтүндүктө каралып жүрөт.

1.2. Кайталоону стилистикалык фигура катары изилдөөлөргө обзор.

1.2.1. Адабият теориясы. Кайталоого байыртадан эле риторика, поэтика, стилистика боюнча адистер көңүлүн буруп келишкен (Гомер, Платон, Аристотель, Эсхил, Софокл, Еврипид ж.б.).

Бул маселеге адабият теориясы боюнча адистер да кайрылышат: И.В.Стеблева, А.Квятковский, Г.Л.Абрамович, В.М.Жирмунский, Б.М.Томашевский, Д.С.Лихачев, М.К.Хамраев, З.А.Ахметов, Б.Керимжанова, К.Рысалиев, Ж.Шериев, А.Муратов ж.б.

1.2.2. Лингвостилистика жана лингвопоэтика. Кайталоонун стилистикалык касиеттери лингвисттердин да көңүлүн бөлүп келген. Кайталоону стилистикалык каражат катары В.В.Виноградов, А.И.Ефимов, Д.Э.Розенталь, Г.Я.Солганик, В.П.Москвин, Н.Н.Романова, А.В.Филиппов, О.С.Ахманова, Е.Е.Киселева, Н.Т.Головкина, Е.А.Иванчикова, В.П.Летучева, Ф.И.Фонякова, Н.А.Кожевникова ж.б. эмгектеринде чагылдырышкан.

1.2.3. Кайталоонун кыргыз лингвистикасында жана стилистикасында каралышы. Кыргыз лингвистикасында жакынкы жылдарга чейин эле кайталоо фигурасы изилдөөлөрдүн атайын объектиси боло албай келди. Кайсы бир даражада бул фигура жана ага тиешелүү факты-материалдар, кубулуштар тилчи илимпоздордун көңүлүн бөлө алды. Тигил же бул даражада кайталоо маселеси Б.Ө.Орузбаева, Т.Аширбаев, Б.Усубалиев, Т.Маразыков, Т.Т.Токоев, А.Э.Абдыкеримова, А.Ормонбекова, А.Оморов ж.б изилдөөлөрүндө учурайт.

Кийинки учурда кайталоо фигурасы кенен планда изилдене баштаганын байкоого болот. Г.Ж.Кожоева бул маселенин көп аспектилүү проблема катары караган. Кайталоо нагыз лингвистикалык жана стилистикалык, тилдик–кептик (дискурстук), табыгый–тилдик прагматикалык–орнаменталдык, нейтралдуу–субъективдүү, практикалык– диний, позициялуу–позициясыз, чектүү–чексиз, дистанттык–түзмө-түз ж.б. тараптарын өзүнчө иликтөөгө алган. Кайталоонун тематикалык, моделдик-формалдык, текст түзүүчүлүк сыяктуу касиеттери аныкталып, кайталануучу каражаттардын комплекстүү караган синтездөөчү жобо иштелген.

1.3. Фигура жана конфигурация түшүнүктөрү лексикографияда. Фигура жана конфигурация – уңгулаш түшүнүктөр. Алардын төркүнүнө кайрылсак, булар латынча концепттерди алып жүрүүчү сөздөр. Бул аталган түшүнүктөрдүн маанилери сөздүктөрдө ар түрдүүчө жана ар кандай багытта геометрияда, шахматта, музыкада ж.б.у.с. берилген. Биз бул терминдердин лингвистикалык түшүндүмөсүнө гана басым жасайбыз.

Экинчи бап “Текст теориясы жана тексттин түзүлүшүндөгү кайталоо-кайталанбоо конфигурацияларынын орду” деп аталат. Текст таанууга карата конфигурация деп эки же андан көп сөлөкөт-элестердин өз ара байланышып,

бирин экинчиси толуктап, колдоп, өз ара ажырагыс типтүү, туруктуу бүтүндүктү түзгөн тексттик курамды айтууга болот. Конфигурация ошондуктан өзүн моделдештирүүгө жол коет.

Бул бапта төмөнкү маселелерге токтолмокчубуз:

- 1) текст лингвистикасынын негизги салааларын ажыратуу;
  - 2) текстти классификациялоонун (топтоштуруунун) критерийлерин жиктөө жана тексттин түрлөрүн аныктоо;
  - 3) тексттин жалпы касиеттерин белгилөө;
  - 4) мунун негизинде текст категорияларын ажыратып жана мүнөздөп берүү.
- Бул милдеттерди аткаруу стилдик конфигурацияларды, алардын ичинен кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларын аныктап, сыпаттап чыгуу зарылдыгына байланыштуу жүргүзүлөт.

2.1. Текст жана анын типтери. Текст теориясы бир нече багытта изилденип жүрөт. Бул багыттардын эң жалпысы – текст лингвистикасы. Аны текст теориясы, текст таануу же текстология деп атоого да болот.

Текст – коммуникативдик бирдик. Аны грамматикалык жана лексикалык гана каражаттар түзбөйт. Бул жерде ой-пикир, семантика, маани-маңыз, менталдык-когнитивдик элементтер орчундуу кызмат кылат. Текст тилдик алкакты гана камтыбайт, логикалык-маанилик, композициялык, когнитивдик-коммуникативдик, этнокультурологиялык, социологиялык ж.б. башталыштарды өз кучагына алат. Ошондуктан текст теориясын интегралдык же интеграциялоочу илимий тармак деп атоо өтө эле негиздүү.

Текст - бул бир тилдин тыбыштык-тамгалык белгилери аркылуу турпатталаган, байланыштуулукка, уюшуу бүтүндүгүнө жана стилдик-маанилик биримдикке ээ, маалыматты сактоого, берүүгө же таркатууга арналган, бир сүйлөмдөн ири чыгармага чейинки көлөмдү камтыган кептик чыгарма.

Тексттин типологиясы бир нече критерийлер аркылуу жүргүзүлөт:

- 1) көлөмү боюнча: а) минитексттер; б) орточо тексттер; в) макро тексттер;
- 2) аткаруучу стили боюнча: а) сыпаттоо тексттери; б) баяндоо тексттери; в) ой жүгүртүү тексттери;
- 3) маалыматтын мазмунуна карап: а) аз маалыматтуу тексттер; б) орточо маалыматтуу тексттер; в) көп жана жыш маалыматтуу тексттер;
- 4) тааныштыгы боюнча: а) тааныш тексттер; б) чала тааныш тексттер; в) бейтааныш: аа) окулбаган тексттер; бб) латиницадагы тексттер; вв) иероглифтеги тексттер; гг) армян, грузин, араб, брахми, деванагари ж.б. графикасындагы тексттер; дд) петроглифтер ж.б.;
- 5) колдонуу чөйрөсү боюнча: а) илимий тексттер: аа) нагыз илимий; бб) илимий-популярдуу; вв) окуу-илимий; б) көркөм тексттер: аа) проза; бб) поэзия; вв) драма; в) публицистикалык тексттер ж.б.;
- 6) кошумча мааниси жана максаты бар тексттер: а) магиялык тексттер; б) диний тексттер; в) рекламалык тексттер; г) шифрленген тексттер; д) окуу үчүн тексттер ж.б.;

7) тили боюнча: а) эне тилдин тексттери; б) бөтөн тилдеги тексттер; в) бир тилдүү (монолингвалдык) тексттер; г) диалингвалдык тексттер; д) полилингвалдык тексттер ж.б.

Демек, текст көп түрдүү, ар түрдүү, ар көлөмдүү болот. Алар көлөмү, максаты, стили ж.б. параметрлери боюнча өз ара жиктелет. Бир критерий менен аны классификациялоого болбойт.

2.2. Тексттин аныктамалары жана жалпы көрсөткүчтөрү жөнүндө.

Текст – көп пландуу, түрдүү деңгээлдеги каражаттарды ар тараптан камтыган түзүлүш. Ошондуктан анын аныктамалары, дефинициялары да ар кыл. Текст теориясында канча изилдөө арналса, ошончо эле аныктаманы кездештирүүгө болот (М.Хэллидей, К.Гаузенблаз, В.И.Кодухов, В.И.Клычникова, Т.М.Николаева, Л.М.Лосева, Р.И.Гальперин, Т.М.Дридзе, С.Өмүралиева, С.Ж.Мусаев, Т.С.Маразыков ж.б).

Текстти ар тараптан изилдөө анын төмөнкүдөй белгилерин жиктөөгө негиз болот: 1) теманын аныктыгы; предметтин айкындуулугу; 2) бир максатка багынгандык; негизги идеянын болушу; 3) бир стилдик чөйрөгө баш ийгендик, стилдик бир өңчөйлүк; 4) жазма-оозеки (графика-тыбыштык) түрдө турпатталгандык; 5) маалымат (кыска же кенен) берүүчүлүк, сактоочулук жана таркатуучулук касиети; билим, тажрыйба топтоочулук жана чагылдыруучулук сапаты; 6) адресанттын, автордун же маалымат жөнөтүүчүнүн конкреттүүлүгү, көп учурда маалымдуулугу; 7) адресаттын, угуучу – окуучунун же маалымат алуучунун талабына ылайыкталышы; 8) адресант менен адресаттын байланышынын бетме-бет, маалымат каналы же убакыт-мейкиндикте аралык дистанттык түрдө ишке ашышы; 9) маалымат кабыл алуучунун (адресаттын) тексттин мазмунун, керектүүлүгүн, кызыктыгын ж.б. тараптарын баалоочулугу; 10) мазмундуулук, мазмунду камтыгандык, ички бирдиктердин бир мазмунга кошулушу; 11) татаалдыгы, композициялуулугу, жайылмалуулугу, ички бөлүнүштөргө жол коюшу, бирдиктерден, элементтерден жана бөлүкчөлөрдөн турушу; 12) ошол эле учурда бөлүктөрдүн туташтыгы жана түгөлдүүлүгү; 13) бөлүктөрдүн, конституенттердин тизмектешүүчүлүгү; синтагмалуулук, ырааттуулук; 14) бөлүктөрдүн биригүүсү, кошулуусу же интеграциясы; 15) текст мазмунундагы парадигмалык-синтагмалык биримдиктин болуусу; 16) бөлүктөрдүн бири-бири менен байланышышы; байланыштардын көп түрдүүлүгү (лексикалык, грамматикалык, композициялык, фигура-интонациялык ж.б.); 17) бүтүндүгү, толуктугу, элементтердин өз ара байланыштарынын бүтүндүктү жаратышы; 18) өз алдынчалыгы, автономдуулугу жана автосемантикалык сапатка ээ болушу; 19) баш-аягынын жиктелиши, өзүнчө мүнөздүү чектин болушу (сүйлөм-текстте: баш тамга менен чекит, илеп же суроо белгиси; ири чыгармада: пролог менен эпилог же башкы сөз менен соңку сөз); 20) ыраттуулуктун алга жылышы, динамикалуулугу, алга умтулуусу (бөлүктөн бүтүндүккө карай, башынан аягына карай); 21) бардык белгилердин жана көрсөткүчтөрдүн комплекстүүлүгү биргеликте тексттин мүнөздөмөсүн түзүшү ж.б.

2.3. Текстти сыпаттоонун принциптери жана прагматикасы. Тил илиминде бул түшүнүк көп синонимдерге ээ. Текст аркылуу илимий кепти да, өзүнчө чыгарманы да, чыгарманын үзүндүсүн да туюнта алышат. Ошол эле мазмунда “период”, “фразадан жогорку биримдик”, “татаал синтаксистик бүтүндүк”, обзац, кептик чыгарма/кеп чыгармасы, тексттик пикир, прозалык/прозадагы строфа, кептин функциялык-маанилик түрү, “өз алдынча сүйлөмдөрдүн комплекси”, баяндоо ыкмасы деген сыяктуу концепттер пайдаланылат.

Текст кээде тигил же бул цитатаны же ойду ала турган булак катары колдонулат. Цитатанын өзү да, булагы да – текст. Мында биринчи планга окумуштуунун же коомдук ишмердин ой-пикири сунушталат. Бул учурда баяндоо стили же ыкмасы эмес, пикир, ой талданып же бааланып берилет.

Текст – тил-кептин татаал уюшулган бирдиги. Ал өтө ар кыл өңүттө жана планда анализдениши мүмкүн. Текстти окуу/үйрөнүү максатында, сындoo/баалоо максатында, кыскартуу/кеңейтүү үчүн, маалымат берүү/алуу, өзгөртүү же өзгөртпөй көчүрүп алуу үчүн ж.б. толуп жаткан максаттарда пайдаланышат.

Тексттин мазмунун иликтөө стилдик жана стилистикалык, менталдык-когнитивдик, семиотикалык, лингвоэтномаданият таануу өңүттөрүндө жүргүзүлүшү мүмкүн. Текстке мүнөздүү адресант менен адресаттын өз ара мамилеси, тексттин белгилүү гана адресатка арналышы (жаш балага, бир гана тилди билген адамга ж.б.), окуучу менен жазуучунун алакасы (түздөн-түз же орун/убакыттагы дистанциясы) ж.б. маселелер лингвопрагматиканын чегинде иликтениши керек.

Текстти структура-грамматикалык өңүттө изилдөө анын бөлүктөрүнүн конструктивдик биримдикте, байланыштуулукта жана бүтүндүктө иликтөөнү талап кылат.

Демек, текст лингвистикасы бир гана система-структуралык түзүлүшкө ээ, ички элементтери жана бөлүктөрү тизмектешип байланышкан, бир темага баш ийген кептик чыгарманы, тилдик материалды гана изилдебестен, анда берилген маалыматтын, билимдин, тажрыйбанын биримдигин, жазуучу/окуучу менен сүйлөөчү/угуучунун жекече бөтөнчүлүктөрүн (максатын, мүдөөсүн, статусун, билимин ж.б.) чагылдырган субъективдүү коммуникативдик-когнитивдик актылардын жыйындысын да иликтейт.

2.4. Тексттеги кош формула: текст минус кайталануу барабар кайталанбоо жана текст минус кайталанбоо барабар кайталануу. Текстке мүнөздүү бир дихотомиялык өзгөчөлүк тууралуу сөз кылууга болот. Бул – андагы кайталануу/кайталанбоо белгисинин болушу.

Кайталануу/кайталанбоо – тексттин универсалдуу касиеттеринен. Аны түзгөн тилдик каражаттар – тыбыштар, морфемалар, сөздөр, сөз айкаштары же сүйлөмдөр – кайталанып/кайталанбай гана колдонулат. Ушуга байланыштуу бир нече жалпы жобону атоого болот: 1. Нагыз гана кайталоолордон турган текст болбойт; 2. Эч бир текстте кайталанбаган тилдик каражат учурабайт; 3. Кайталануу менен кайталанбоо (кайталоо менен кайталабоо да) коошуп, бирин-

бири толуктап, бирин-бири колдоп же улап текст уюштурат. Бул учурда тилдик-менталдык каражаттардын кайталануу/кайталанбоо биримдиги пикир алмашуунун негизи катары кызмат кылып калат.

Жалаң тыбыштардын, морфемалардын, сөздөрдүн кайталоосу пикир бере албаганы менен, булар катышкан тилдик ири бирдиктер кайталанып/кайталанбай текст уюштура алышы маалым. Бир белгилүү сентенцияга кайрылалы:

Кыздуу үй, кызга сын такпа,

Уулдуу үй, уулга сын такпа. Бул мисал кайталоого негизделген. Бирок ал бир тыбыштан же бир морфемадан турбайт. Жуп саптар өз курамына жупташып кайталанган морфемаларды кийирип алган. Эки саптын ортосунда толук лексика-грамматикалык параллелизм бар. Бул жерде тыбыштык да, муундук да, морфемалык да, сөз айкаштык да, сүйлөмдүк да параллелдүүлүк бар.

Кайталанбаган бир да морфема, бир да сөз жок. Кайталануу/кайталанбоо тексттин тутумунда аны көркөмдөөчү, үндөштүрүүчү, бөлүктөрүн туташтыруучу, уюштуруучу милдет аткарат. Кайталануу/кайталанбоо тексттерди уюштуруучу каражат катары кызмат кылат. Кайталануу/кайталанбоо дихотомиясы кичи тексттерде туташ, ажырагыс, бирин экинчиси талап кылган биримдикти түзөт. Кайталаган элементтерди алып койсок, кайталанбагандары да конфигурацияларды жаратат.

2.5. Текст категорияларын жалпылоого карата. Категория – нерселердин, кубулуштардын эң жалпы, зарыл жана негизги белгилерин, касиеттерин чагылдыруучу фундаменталдык түшүнүк. Демек, категория – жалпылоочу белги.

Тексттин категориясы катары маалыматтуулукту, бүтүндүктү, бөлүнүүчүлүктү, байланыштуулукту жана модалдуулукту жетекчиликке алабыз. Бул категориялар тексттик белгилерди толук мүнөздөйт. Маалыматтуулук тема, предмет, мазмун, билим, тажрыйба ж.б. көрсөткүчтөрдү камтыйт. Маалымат жаратуучу, таркатуучу тарап (жак) менен катары аны колдонуучу, өздөштүрчү тарап болот. Бүтүндүк категориясы текстке тиешелүү максаттуулук, бир идеяга баш ийгендик, толуктук, биригүүчүлүк, биримдик, системалуулук, структуралуулук ж.б. касиеттерди өз кучагына алат. Текст бөлүктөрү өз ара байланышпаса биримдик болбойт. Тексттин бөлүктөрүн кайталоо да бириктире алат деп айтууга толук негиз бар. Бөлүнүүчүлүк категориясы тексттин татаалдыгын, элемент-компоненттерден, бирдик-түзүүчүлөрдөн, үзүндү-бөлүктөрдөн, окуялардын сүрөттөмөлөрүнөн, процесстердин сыпаттоолорунан, адресат-адресанттын пикир билгизүү/түшүнүүлөрүнөн уюшаарын туюнтат. Байланыштуулук текстти түзүүчү бөлүктөрдүн өз ара тизмегин, бири-бирине катышып (баштоо-улануу-аяктоо, себеп-натыйжа, бүтүн-бөлүк-бүтүн, шарт-натыйжа, максат-аракет-натыйжа ж.б.), жайгашуу иретин, композицияны жалпылайт. Модалдуулук текст мазмунундагы чын-жалганды, болгон-болбогондукту, реалдуулукту-ирреалдуулукту, аныктык-мүмкүндүктү, зарылдык-зарылсыздыкты, мейкиндик-убакытта болорлукту-болбостукту, бар-жоктукту ж.б. көрсөткүчтөрдү түшүндүрөт.

Кайталануу-кайталанбоо конфигурациялары бүтүндүктү жана байланыштуулукту жаратуучу каражат катары баалана алат.

2.6. Бир диалог-паремиянын тексттик мазмуну. Бир белгилүү паремиялык текстке кайрылып, анын көп тараптуулугун, көп сапат-касиеттерге ээ болуп, түркүн критерийлер сыпатталарын көрүүгө болот:

- “Тий”, - десем, тийбейт,
- “Тийбе”, - десем, тиет (Эрин).

Каралып жаткан минитекст – табышмак. Аны айтууга эки тарап катышат. Анда сүйлөөчүлөрдүн максат-мүдөөсү эки башка. Бул диалог белгилүү жагдайда, таймашуу кырдаалында жүргүзүлөт. Диалогдук-кептик чыгарма катары кызмат аткарууда. Мында прагматика да бар. Тексттин прагматикасын кырдаал, катышуучулар, алардын максаттары, айтылышы, натыйжа түзөт.

Мында кайталоо төрт бурчтуу, тануунун кыйгач байланышы бар. Буларды интеграцияласак, анда татаал конфигурация пайда болот. Мында кайчылаш кайталоо–хиазм бар. Бир уңгу төрт жолу колдонулду. Анын туунду терс формалары жана уңгу формалары аркы-терки, кайчылаш байланышты түзүп турат.

Үчүнчү бап «Кайталоо мейкиндигиндеги стилдик конфигурациялар» деп аталат. Кайталоо – стилистикалык фигура. Ал өз ичинен көптөгөн кичи фигураларды ажырата алат.

Мындай кичи фигураларга биз жатык, кыйгач, жандаш, кайчы (хиазм), төрт бурчтук, үч бурчтук, кереге көз, “чынжыр”, “балаты”, “тарак” сыяктуу геометриялык келбетке ээ ыкмаларды кошобуз. Алар өзүнчө фигура эле. Бирок өзүлөрүнүн фонун, курчоочу жана жалпы тексттик түзүлүшү боюнча конфигурациялык түрдү кабыл алышат. Булардын ичинен белгилүүсү жана тигил же бул даражада маңызы, чеги, түрлөрү аныкталган кичи фигура болуп хиазм эсептелинет. Хиазм термини грекчеден алынган. Бул тилде хиазм Х (хи) тамгасы түрүндө крест болуп жайгашуу, “кайчылашуу” деген маани берген.

Кайталоо фигуралары өз контекстинде гана маанилүү. Алар жалпы конфигурациянын чегинде гана өз сүлпөтүн кабыл алышат. Текст тутумунан сууруп алып биз аны кейпин жалпылоочу схемага өткөзөбүз. Кайталоо конфигурациялары тексттен тышкары жашабайт.

3.1. Кыйгач, жатык жана жандаш кайталоолордун тексттеги орду жана конфигурациялары. Поэтикалык саптарда кайталоолор кыйгач сызык менен байланыша алат. Мында кайталануучу каражаттар параллелдүүлүктү бузуп жиберет. Мисалы: *Көп бар жерде **сын** бар,* ○ ○ ○ □ ○

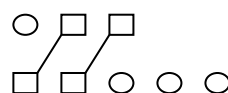
***Сын** бар жерде чын бар* □ ○ ○ ○ ○

деген саптар бар. Кайталоону төрт бурчтук менен белгилесек, анда *сын* – *сын* кайталоосунун биринчиси бир саптын арт жагында, экинчиси кийинки сапты баштап турат. Аларды кыйгач чийип туташтырат.

“Беш ыргай” аттуу элдик ырда параллелдүү строфаларда жуп сөз айкаштарынын кыйгач кайталоосу бар:

1. *Белестеги **беш ыргай***

***Беш ыргай**ды мен кыйбай*

Биз тексттен накта кыйгач кайталоого ылайык гана бөлүгүн белгилеп жатабыз.

Кыйгач байланыштагы кайталоону жантак кайталоо деп атоого болот.

Мындан **жатык** катыштагы кайталоо кескин айырмаланат. Жатык байланыштагы кайталама сап ичинде учурайт. Сап текстте горизонталдуу жайгашкандыктан, анын чегиндеги кайталоолорду ошого ылайык гана сызык менен белгилейбиз. Горизонталдык алаканы жатык сызык аркылуу туюнтууну туура таптык.

Зер кадырын зергер билет,

□ ○ □ ○ ○

Сүйүү кадырын сүйгөн билет

□ ○ ○ □ ○ ○

Бул макалдагы мазмун “нерсенин артыкчылыгын (асылдыгын, баалуулугун...) аны көргөн (түшүнгөн, башынан кечирген...) гана билет” деген концептти камтып турат.

Кыргыз паремияларынын бир өзгөчө түзүлүштөгү түрү бар. Буларда бир зат аталып, кийин ошол эле затка мүнөздүү бир сапат же кубулуш келтирилет:

Бала, баланын иши чала.

□ □ ○ ○ ○

Ат, аттан кийин жат.

□ □ ○ ○ ○

Бөлөм, бөлөм үчүн өлөм ж.б.

□ □ ○ ○

Булардын ар бири – бүткөн чыгарма.

Жандаш кайталоолор өтө көп учурайт. Аларды параллелизм түшүнүгү менен туюнтууга болот. Элдик чыгармалар, айрыкча макалдар, параллелдүүлүк принцибинде уюшулат. Тексттеги жандаштык тыбыштык, тыбыш айкаштарына таандык, муундук, морфемалык (уңгу, мүчө), лексемалык, сөз айкаштык, фразеологизмдик жана сүйлөмдүк алкактарда кездешип, көп учурда комплекстүү мүнөздө ишке ашат.

Бир афоризмди талдап көрөлү:

Жыгач кес-се-ң, узун кес, кыскар-т-ыш-ы – оңой иш,

Темир кес-се-ң, кыска кес, узар-т-ыш-ы – оңой иш.

Бул текст толук параллелизмге таянат. Биринчи саптагы ар бир элементке экинчи сапта ага жандаш элемент туура келет. Сөзгө сөз, уңгуга уңгу, мүчөгө мүчө, сөз айкашына сөз айкашы, сүйлөм мүчөсүнө сүйлөм мүчөсү, сүйлөмгө сүйлөм жандашып эки саптын бирдейлигин, метрикасын, угумдуулугун, бүтүндүгүн жаратып турат.

3.2. Симметриялуу жана симметриясыз кайчылардын формулалары.

Тыбыштык Х метатезаны түзүүчү кызмат аткара алат. Тыбыштык метатеза – көп аспектилүү проблема. Анын чечилиши этимологияга, семасиологияга, стилистикага, морфонологияга да багынып кетет.

Тыбыштык метатеза кээде жанаша (туташ), кээде ортомчу бирдиги бар тыбыштардын арасында ишке ашат: 1. Жандама тыбыштардын метатезасы:

ы-ң-сап кай-р-ы-ма ой-р-у-ма мы-к-ч-ы

ң-ы-сап кай-ы-р-ма ой-у-р-ма мы-ч-к-ы

Бул мисалдарда жанаша тыбыштардын хиазмдык типте орун алмашканын көрөбүз.

2. Ортомчу тыбыш же тыбыштар аркылуу уюшулган метатезалык кубулуш деле арбын учурайт.

~~бал-к-ы-ч~~

~~кү-м-ө-н~~

~~о-р-о-з-о~~

~~бал-ч-ы-к~~

~~кү-н-ө-м~~

~~о-з-о-р-о~~

Бул мисалдарда *к-ч*, *м-н*, *з-р* тыбыштардын орун алмашуусу *ы*, *ө* жана *о* үндүү тыбыштардын “аттоо” жолу менен аткарылган. Мында пропорция бар. Бир сөздүн фонетикалык эки фармантындагы тыбыштык орун алмашуу симметриялык мүнөздө келген. Ушул мисалдарга гипертеза кубулушу да кирип кетет. Гипертеза деп, тыбыштын бир муундан экинчи муунга өтүп, аралыкта аткарылчу метатезаны айтышат: немисче *Teller* – орусча, кыргызча *тарелка*, латынча *temperare* – франсузча *tremper* ж.б.

Инверсиялык түзүлүштөгү сүйлөмдөрдө да X кездешээрин айта алабыз.

1) ~~Убалы өзүнө болсун.~~

~~Өзүнө болсун убалы~~ (К. Шүкүрбеков)

2) ~~Жер - өмүрдүн туткасы.~~

~~Өмүрдүн туткасы – жер.~~

Булардын өз ара жиктелиши таза семантикалык да, синтаксистик да, логикалык да негизде аткарылышы мүмкүн. Биринчи трансформаларды алалы. Булардын биринчисинде *убалы* “залалы, залакасы, оорчулугу, кыйынчылыгы” сөзүнө басым салынса, экинчисинде ушул тетири жосундун таасирине субъектинин өзү кабыл алынышы каралмакта. Биринчисинде ээ биринчи орунду ээлесе, экинчисинде ал актуалдаштырылбайт. Бул сүйлөмдөрдө пикир (суждение) жок, анткени ал буйрук ыңгайдан уюшулган предикатка ээ.

Экинчи трансформаларда ээ менен баяндоочтор кайчылашып келген. Биринчи сүйлөмдө *жер* лексемасы ээлик, экинчи сүйлөмдө баяндоочтук милдетти аткарып турат. *Өмүрдүн туткасы* сөз айкашы – биринчи сүйлөмдө баяндооч, экинчи сүйлөмдө ээ.

Эки мисалда тең “кош кайчы” бар, аны сөз айкаштары уюштурду.

Жогоруда келтирилген тыбыштык, уңгулук (татаал сөздөрдүн курамындагы), сөз айкаштык, сүйлөмдүк хиазмдар тилдик каражат катары кызмат кылат. Аларды тилде өтө кеңири таркалган материал десек болот.

Бул хиазмдарда кайталоо жок. X фигурасы бир каражаттын эки трансформасында берилет да, өз ара кайталоону түзбөйт. Мындай трансформаларды тыбыштык, семантикалык, этимологиялык, стилдик айырмалар болот. Мындай хиазмдар өз ара симметриялык-симметриясыз, түзкыйыр (ортомчулуу) катышта боло алышат. Алардын айрымдарына гана стилдик жиктелүү мүнөздүү.

3.3. Хиазм фигурасынын эки чоң түрү жөнүндө. Хиазм катышкан сөздөр сөз түркүмүнө тиешелүүлүгү боюнча, морфологиялык түзүлүшү боюнча, сөз айкаштарына кириши боюнча, сүйлөмдөгү милдеттери боюнча бир кылка болбойт. Аларды атайын изилдөө зарылдыгы бар.

Айрым хиазмдарда уңгулар гана х түрүндө орун алмашса, көп учурларда аны түзүүчү сөздөр ар түрдүү морфологиялык каражаттардын жардамы менен грамматикалык маанилерди кабыл алат.

Жеңижоктун “Дүйнө” аттуу ырында мындай саптар бар:

Тоо бузулуп түз болду,

Ойротто жок иш болду.

Түз бузулуп тоо болду,

Кылымда жок иш болду.

Мында кайталанбаган *ойротто* жана *кылымда* гана сөздөрү. Калгандары эки (*тоо-тоо, түз-түз, жок-жок, иш-иш, бузулуп-бузулуп*) жана төрт (*болду-болду-болду-болду*) ирет кайталанат. Биз бул жерде редакциянын пунктуациясын сактадык. Бул строфада:

1) *тоо, түз* сөздөрү уңгу түрүндө колдонулган, мүчөлөрү нөл түрүндө; заттар мүчөсүз колдонулуп, жекече түрдө, атооч жөндөмөдө турат;

2) алар *тоо бузулуп, түз бузулуп, түз болду, тоо болду* предикаттык сөз айкаштарына кирет; аракеттин жана абалдын субъектисин туюнтат;

3) мында *тоо бузулуп, түз бузулуп* сөз айкаштары - өзүнчө сүйлөм, *түз болду, тоо болду* - өзүнчө сүйлөм: буларда ээ (биринчи компонент) жана баяндооч (экинчи компонент) бар;

4) семантикалык жактан алганда биз *тоо* жана *түз* антонимдеринин тең укуктуулугун жана карама-каршы маанисин көңүлгө алышыбыз керек: “тоо бузулат – түздүк жаралат”, “түздүк өзгөрүлөт – ордуна тоо пайда болот”, ушул көз караш менен алганда, аталган строфада дүйнөнүн тынымсыз өзгөрүп турушу, бир формадан экинчи формага өтүп турушу белгиленген деп айтууга болот: ушул шартта биз ааламдагы бирин экинчиси алмаштырган, бири экинчисине оошкон, чие байланыштагы кубулуштардын “айланпасын” туюнткан хиазмды, анын жалпылоочу маанисин көрө алабыз;

5) хиазмды түзүүчү *тоо – түз* антонимдери өзүнчө логикалык басымды кабыл алып, бүт строфанын негизги маани-маңызын алып турат;

6) мындагы хиазм дистанттык мүнөздө колдонулган, анткени аны жараткан антонимдердин ортосунда *бузулуп* деген ортомчу сөз, хиазмды камтыган эки татаал сүйлөмдүн ортосунда *ойротто жок иш болду* деген “кыстырынды” колдонулат;

7) бул строфадагы хиазм симметриялуу:

Тоо бузулуп түз болду...

Түз бузулуп, тоо болду..., мында эки сап көлөмү боюнча бирдей, антонимдик катыштагы сөздөр морфологиялык түзүлүшү боюнча окшош. Ал эми *бузулуп – бузулуп, болду – болду* жуптары өз ара параллелдүү катышта.

Ошентип, бир эле хиазмда ар түрдүү тилдик касиеттердин чагылдырылышын, хиазм көп сапаттуу болушун айтууга болот. Хиазм жашоонун аркы-теркилигин, табияттын контрасттуулугун даана, таасирдүү билгизүүгө өбөлгө түзөт.

Хиазм лингвостилистикалык каражат катары көптөгөн прагматикалык касиеттердин “дестеси” катары кызмат кылаарын айтууга негиз бар.

3.4. Хиазмды уюштуруудагы морфологиялык каражаттардын кызматы. Хиазмдын текстке киришин көп учурда ар кандай морфологиялык каражаттар уюштурат.

Хиазмдын түзүмүндө жөндөмө мүчөлөрдүн бардык түрлөрү кенен колдонулат. X түрүндөгү фигуранын тутумунда табыш жөндөмөнүн мүчөсү арбын учурайт. **Байды кул десе, кулкүсү келет,**

Кулду бай десе, өлгүсү келет (макал).

Хиазмга кирген сөздөр түздөн-түз, ортомчусуз уланып колдонулган. *Бай, кул* сөздөрүнүн ортосунда табыш жөндөмөнүн мүчөсү бар.

Көп учурларда табыш жөндөмөлүү заттык сөз экинчи позицияны ээлеп келет. Төмөндөгү мисалда *мен + сени x сен + мени* хиазмы кошоктолуп колдонулган: **Мен сени карап күлдүм,**

Сен мени карап күлдүң.

Мен сени карап күлгөндө,

Сен мени карап күлгөндө.

~~мен сени~~

~~сен мени~~

~~мен сени~~

~~сен мени~~

Экөөбүздү дагы ким карап күлдү? (жаңылмач).

Бул мисалда кайталоону хиазм эмес катыштагы сөздөр да түзүп турат. Табыш жөндөмөдөгү жактама ат атоочтун формасы атооч жөндөмөсүнөн кийин колдонулат. Бир текстте үч хиазм кошоктошуп, *кереге көз сүлпөткө* ээ болду.

Барыш жөндөмөсү катышкан паремиялардын ичинде мындай макал учурайт: **Сүйгөнгө үйүр эмес – кошконго үйүр,**

Кошконго үйүр эмес – сүйгөнгө үйүр.

Мында бардыгы болуп он сөз катышат. Алар кайталанып беш жупту түзөт: *сүйгөнгө - сүйгөнгө, кошконго – кошконго, үйүр – үйүр, үйүр – үйүр, эмес – эмес*. Тагыраак айтканда, *үйүр* сөзү төрт жолу берилет. Хиазмды түзгөн сөздөр барыш жөндөмөдө турушат. Бул толук симметриялуу хиазм.

Макалдагы изоморфтуу симметриянын барыш жөндөмөсүнүн мүчөсү тырт жолу кайталанып берилиши да күчөтүп турат:

~~-20 -20~~
~~-20 -20~~

Бул жерде мүчө варианттарынын хиазмы да бар. Мүчөлөр уңгуга багынып, ага ассимиляцияга кирип түрлөндү.

С.Жусуевдин “Көңүлдөгү суроолор” деген ырында бир маанилүү строфа учурайт. Анын зарылдыгы хиазмдык өзгөчөлүгүн тереңирээк ачууга негиз боло аларлыгында турат:

Калк баркыма жетип жүрөт бапестеп,

Жетер бекем мен калкымдын баркына.

Мындан x сымал катышты түзгөн фигура бир топ эле татаал. Анткени этиштик уңгуларда (*жет-жет*) сөз айкаштары (*калк баркыма – калкымдын баркына*) кайчылашып келген.

Бул мисалда хиазмды татаал түзүлүштөгү морфологиялык каражаттар коштоп турат. Мындай кайчыны стилистикада **антиметатеза** дешет. Мында хиазмды полиптот татаалдаштырып турат.

Хиазмды уюштурууда морфологиялык каражаттар маанилүү милдет аткарат. Алар кээде хиазмды байланыштырып, кээде ага фон, көмөкчү каражат катары кирет. Этиштик формалар катышкан хиазмдар дээрлик асимметриялык

мүнөздө болот. Анткени этиштик формалар өтө ар кыл түзүлүштөгү хиазмдарды уюштурууга катыша алат.

3.5. Кайчылаш кайталоого кирген сөздөрдүн сүйлөмдөгү синтаксистик кызматы. Кайчылашып келген сөздөр көбүнчө жупташып, бирдей же окшош синтаксистик кызмат аткарып, бирдей позицияда, жагдайда колдонулат.

Жуптары изоморфтуу болуп, түзүлүшү бирдей болгон хиазмдарды экиден сүйлөм мүчөсү окшош болот. Булардын айрым түрлөрүн жана үлгүлөрүн келтирели.

Ээ + баяндооч х ээ + баяндооч: *Билимдүүнүн түнү – күн, билимсиздин күнү – түн* (макал). Мындагы кайчы *билимдүү* жана *билимсиз* адамдардын айырмасын ачып берди.

Ээ + тике толуктооч х ээ + тике толуктооч: *Мен сени түшүндүм, Сен мени түшүндүңбү?* (А. Сапаев).

Аныктооч + толуктооч х аныктооч + толуктооч:

Менин акылым сенде эмес,

Сенин акылын менде эмес (макал).

Ат атоочтор кайчылашып синтаксистик функциясын алмаштырып макалдагы “ар кимдин башы өзүндө, акыл–ою өзүнчө” деген мазмунду берип турат.

Аныктооч + аныктооч х аныктооч + аныктооч:

Жакишы зайып жаман эрди бай кылат,

Жаман эркек жакишы аялды күң кылат.

Мындагы хиазм *жакишы + жаман х жаман + жакишы* аныктоочтук милдетте. Булар аныктаган заттар да хиазмдык катышта: *зайып + эрди х эркек + аялды*. Бул жерде экинчи хиазмды *зайып, аял* жана *эр, эркек* синонимдери түзүп турат. Бул – **семантикалык хиазм**. Бир эле сүйлөмдө эки хиазмдын кептешип келиши макалдын мазмунун күчөтүп, эки бөлөк сапат карама каршы натыйжа берээрин образдуу бере алган. Кош хиазм тексттин эксперессивдүүлүгүн эки эсе күчөтүп алган.

Төмөндөгү макалда жеке сөздөр кайчылашпай сөз айкаштары каршы-терши жалгашканын айтууга болот:

Бир ата ~~отуз~~ уулду багат,

Отуз уул ~~бир~~ атаны бага албайт.

Сөз айкаштарындагы хиазм *бир ата + отуз уулду х отуз уул + бир атаны* түрүндө келип, өз кучагына кошок эки кайчыны бириктирип турат.

Бул мисалда хиазм экиленип колдонулган:

Бир отуз ата уулду же бир ата отуз уулду
Отуз бир уул атаны отуз уул бир атаны

Эки кайчы кептешип келип, сөз айкаштарынын хиазмын түздү. Мында кереге көз сүлпөттөгү фигура бар. Сан атоочтор аныктоочтук милдетти, заттар ээ менен толуктоочтук милдетти аткарып турат.

Айрым учурда бир толук кайчыга “жарты кайчы” кошулуп колдонулат.

Мында бир кыйгач сызыкты эки параллелдүү кыйгач кесип өтүп “аэроплан” же “учак” сүлпөтүн бере алат.

3.6. Хиазмга катышкан сөздөрдүн семантикалык алакалары. Хиазмга катышкан сөздөр семантикалык жактан өз ара түркүн алакаларга кирет. Ал сөздөрдүн негизги катыштарын схема түрүндө төмөндөгүдөй белгилөөгө болот:

№1 схема андагы сөздөрдүн семантикалык жактан бирдейлигин, барабардыгын же эквиваленттүүлүгүн (синонимдүүлүгүн) көрсөтөт.

№2 схема сөздөрдүн семантикалык көлөмү ар түрдүү болуп, бир сөздүн мааниси экинчи сөздүн маанисине кирип кетээрлиги чагылдырат. Мындагы катышты гиперонимдик жана гипонимдик деп атоого да болот. Б – гипоним, А – гипероним.

№3 схемада эки сөздүн маани боюнча өз ара айырмалуулугу, карама-каршылуулугу, контрасттуулугу белгиленет. Эки маани өз ара антонимдик катышта.

№4 схемада эки сөздүн маанилери эки бөлөк болгону менен айрым бөлүгү менен кептешип, кесилишип кеткендиги туюнтулат.

Бул мазмундук катыштардын эң таркаган түрү 3.№деги схемада берилген. Биз топтогон мисалдардын дээрлик 70%и ушул моделге баш иет да, хиазмга кирген сөздөр көп учурда өз ара антонимдик катышта болушат.

Мисалы, Т. Сатылгановдун “Замана” аттуу ырында бир нече хиазм түрүндөгү строфалар бар. Бир строфада *бай – кедей* антонимдери асимметриялуу хиазмды түзүп турат:

Байың сүйлөп кедейди,

Тумчуктурган замана.

Кедейге байды кыйкыртып,

Унчуктурган замана.

Экинчи менен төртүнчү сап гана тыбыш менен айырмаланган (*т,м* экинчи сапта, *н* төртүнчү сапта) кайталоого негизделген. *Сүйлөп, кыйкырып* сөздөрү да маанилеш, өз семантикасына негатив камтып турат. Бул фон *бай* менен *кедей* сөздөрү атаган таптын өкүлдөрүн бири-бирине өтө терс мааниде карама-каршы коюп, алардын айырмасын күчөтүп берген.

Контрасттык маани барчылык - жокчулук, азчылык – көпчүлүк, акылдуулук – акылсыздык, адилеттүүлүк – адилетсиздик, бийиктик – пастык ж.б. көптөгөн алкактарда берилет.

Ж. Мамытовдун “Өлгөндөр сүйлөшөт” аттуу ырынын төрт сабында эле “аз – көп”, “күн – түн” маанисиндеги жуп хиазмды учуратабыз:

Көп чарчадык, турмуш өрүн аз аштык,

Азбы, көппү адал эмгек жасааштык.

Кээде түндө күндү көздөй кол созуп,

Кээде күндүз караңгыдай адаштык.

Мындагы хиазмды *көп + аз x азбы + көппү, түндө + күндү x күндүз + караңгыдай* катыштагы мисалдар түзүп, автор жашоодогу оюш-кыйыштарда оң келип, оң келбегендиктерди контрасттык маанидеги сөздөрдү кайчылаштырып

берүү менен сүрөттөйт. Бул жерде симметрия бузулган. Экинчи хиазмда *түн* сөзүнүн ордуна анын синоними (*караңгыдай*) колдонулганда, хиазм семантикалык мүнөзгө өтүп кеткен.

Ошентип, биз хиазм тутумундагы кайталоо төрт бурчтугун жана үч бурчтугун фигура катары белгилей алабыз:

III. Дүйшеевдин “Кайдыгерлик” деген ырынан строфасында уңгунун кайталанышы үч бурчтук түрүндө берилген:

Акыл – сызды   *акыл – ман деп,*   *акыл - акыл*
Акыл – манды   *акмак дедик*   *акыл* /

Жогоруда маанилери антонимдик катыштагы сөздөрдөгү хиазм жөнүндө сөз болду. Эми мазмуну ар түрдүү көлөмдөгү же гиперонимдик-гипонимдик катыштагы сөздөрдүн хиазм түзүү жөндөмүн ачууга аракет жасалат. Семантикасы бирдей эмес сөздөрдүн арасында батыруу же кийирүү алакасы бар: маанилик көлөмү ири сөз (гипероним) өз кучагына мааниси тар сөздү (гипоним) кийирип же батырып алат. Мындай катышты **камтуу** деп атасак да болот.

3.7. Кереге көз кайталоосу тууралуу. Бир эле текстте эки хиазм учураса, алардын биригүүсү кадимки эле керегенин кесилишин, көзүн элестетип кетет. Мындай конфигурацияны кереге көз деп атоого болот. *Бай жарды болсо, үч жылы байлыгын кое бербейт, жарды бай болсо, үч жылы жардылыгын кое бербейт.* Мындагы кош хиазм бар: *бай + жарды x жарды + бай* жана *жарды + бай x бай + жарды*. Муну схемага көчүргөнүбүздө кереге көз фигура пайда болот:

Кереге көз кайчылашуу дайым эле симметриялуу боло бербейт. Айрым учурда кереге көз бузулуп “кыйшайып” кетет. Татаал түзүлүштөгү хиазм кереге көз сүлпөтүндөгү фигураны жаратат.

Кээде хиазм параллелдүүлүк менен кошто келет. Бир жаңылмачты карап көрөлү:

Ал аралда марал,   *а*   *м*
Бул аралда марал.   *а*   *м*
От экен маралга да арал,   *м*   *а*
Оттосун аралга да марал.   *а*   *м*

Бул жерде *а – арал*, *м – марал*. Мында параллелдүүлүк (*а - а*, *м - м*) жана кереге көз (*а – м x м – а x а - м*) берилет.

Эң күчтүү стилистикалык эффект хиазмдын кайталанышы аркылуу ишке ашат. Бул учурда да кереге көз фигурасы пайда болот.

Хиазмдын өзүндө эки кубулуш бирин экинчиси тыгыз шарттап турушу белгиленсе, ал кайталанганда мындай эриш-аркак мындан да таасирдүү болот.

3.8. Кайталоодогу үч бурчтук жана чынжыр. Айрым учурларда эки сапта кайталоо үч жолу колдонулат. Аны лингвопоэтикалык схемага көчүргөндө үч бурчтук сүлпөтүн алат. Мисалы:

Жакшы келин – келин   *к*   *к*
Жаман келин – өлүм.   *к*   *к*

Бул мисалда эки субъект салыштырылат, атрибуттары оң жана терс.

Дагы бир формуладагы үч бурчтукка көңүл бөлөлү: $3 + 3$ менен $+3$. Башкача айтканда, бир зат атооч үч жолу кайталанат: биринчиси – субъект, үчүнчүсү – предикат, экинчиси – объект (комитатив). Демек, бул формула бир эле сөздүн ээ, толуктооч жана баяндооч милдетин аткарышы менен ишке ашат:

1. **Адам – адам** менен **адам**.

2. **Киши – киши** менен **киши**.

Булар – үч мүчөлүү сүйлөмдөр.

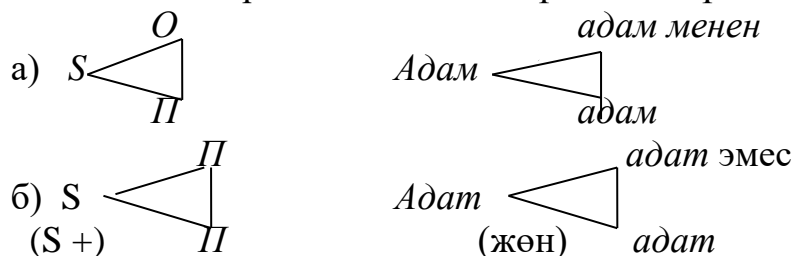
Дагы бир таркалган формула: $3+3$ эмес $+ 3+3$. Мында төрт зат атооч, алардын үчөө кайталанат:

1. **Адат адат** эмес, жөн – **адат**.

2. **Сулуу сулуу** эмес, сүйгөн – **сулуу**.

Бул сүйлөмдөр – татаал түзүлүштө, компоненттери байламтасыз байланышкан. Буларда бир эле зат (же субстантивдешкен сын атооч) сүйлөмдө бир ээлик, анан карама-каршы мазмундагы, бирин экинчиси танган мүнөздөгү эки баяндоочтук милдет аткарып турат.

Бул эки топ мисалдарды схемага өткөзүп төмөнкүдөй көрүнүшкө ээ болобуз:

Ошентип, кайталоолордун поэтикалык текстте **үч бурчтук** турпатка ээ болгондугун көрсөтүү менен, аны кайталоонун өзүнчө кичи фигурасы катары кароого толук негиз бар.

Кайталоо фигурасынын жантык түрү тизмектешип чынжыр сымал бирин экинчиси “ийрип”, “имерип” кайталайт. Кыргыздарда мындай макал таркалган:

*Мык тақаны сактайт,
Така туякты сактайт,
Туяк атты сактайт,
Ат эрди сактайт,
Эр элди сактайт,
Эл жерди сактайт.*

Мында предикат *сактайт* алты жолу кайталанып, саптардын акыркы бөлүгүн тыбыштык жактан бирдей кылып, макалдын уккулуктуулугун жаратып, бөлүктөрүнүн биримдигин чыңап турат. Анын үстүнө предикаттагы “коргоо, сактоо” мааниси текстти уюштуруучу негизги концепт катары кызмат кылып жатат. Сактоо – макалдын башкы темасы. Демек, макалдагы аталган заттардын семантикалык көлөмүнүн өз ара катышы иерархиялуу мүнөздө экендигин айтууга толук негиз бар.

Ар бир затты цифралар менен белгилеп көрөлү: *мык* – 1, *така* – 2, *туяк* -3, *ат* - 4, *эр* – 4, *эл* – 5, *жер* – 6. Бул жерде *мык* (1) *така'* га (2) кирет, *така туяк'* ка (3) кирет, *туяк ат'* ка (4) кирет. Ал эми *ат* (4) менен *эр* (4) бири-бирине карата иерархиялык катышта болбогону менен мал ээсине баш иет. Бирок *эр эл'* дин (5)

ичине кирет, *эл жер'* де (6) жашайт. *Эл, жер* түшүнүктөрүнүн катышы эки түрдүү: бир көз караш менен алганда, алар бири-бирине кирбейт (караңыз: *элин, жерин сүйөт*), экинчи көз караш менен алганда, *эл - жер'* дин бөлүгү, анткени *Жер* планетасы өз үстүндөгү бардык заттарды кучагына алат.

Бул мисалдын мазмунун түзгөн заттык сөздөр “чынжырлашып” кайталанып, “бөлүктөн - жалпыга”, “кичинекейден - чоңго” принциби аркылуу бүтүн бир кичинекей текстти жаратып турат.

Мында сөз формасы эмес, уңгулар кайталанып жатат. Тексттин негизги бөтөнчөлүгү бул кайталанган сөздөрдүн ар кыл сүйлөмдөрдө колдонгондугу менен белгиленет. Алар сүйлөмдөрдү баскычтан баскычка көтөрүү талабына ылайык туташтырып турат. Кайталанган сөздөрдүн биринчиси объектилик, экинчиси субъектилик функцияда колдонулат.

Мындагы семантикалык грация тексттин элестүүлүгүн, экспрессивдүүлүгүн, таасирдүүлүгүн жана биримдигин жаратуучу стилистикалык ыкма катары кызмат кылып жатат.

3.9. Балаты сүлпөттүү кайталоо. Балаты фигурасы кайталануучу каражаттардын бара-бара көбөйүшүнө негизделет. Эң башында бир каражат кайталанат, кийин бир-бирден көбөйө берип тексттин акырына барганда кайталанган сөздөр анын ири эле үзүндүсүн түзө алат. Кайталанчу тилдик бирдиктерди тексттен “сууруп” алып жайгаштырганда алардын жалпы көрүнүшү балаты кейиптенип калат.

Орус элинин “Абышка жана чамгыр” аттуу жомогунун котормосунун тексттин мисал катары келтирүүгө болот.

Балаты алты баскычтан турат, ар бир баскычта бирден жаңы сөз кошулат. Ар бир катышуучуга жана сөзгө шарттуу белги берүүгө болот: *А* – абышка, *ч* – чамгыр, *к* – кемпир, *а* – артынан, *н* – небере кыз, *кн* – кандек, *м* – мышык, *чч* – чычкан. “Балатынын” чокусунда *А* (абышка) турат. Ал жомоктун башкы каарманы. Экинчи баскычта объект катары чамгыр пайда болду. Ар бир төмөнкү баскычта бирден каарман кошулуп олтурат да, жети баскыч негизине келип кеңейтип кетет. Мындай өзгөчө фигура башка жомоктордо да кездешет.

КОРУТУНДУ

Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөндөгүдөй натыйжаларга жетишүүгө мүмкүнчүлүк болду.

1. Тексттин үндөшүү ыргагында кайталама-кайталама эмес фигуралардын бүтүндүк жана образ уюштуруучу орду, экспрессияны жаратуучу кызматы белгиленди.

2. Айырмасыздык-айырмалуулук дихотомиясынын кичи тексттердеги биримдиги, ажырагыстыгы, бирин-бири тартуучулук, талап кылуучулук жана колдоочулук касиети аныкталды.

3. Текст түзүмүндө эч болбогондо бир айырма белги болушу шарт экендиги, жалаң кайталоолордон турган тексттин болбостугу аргументтелди.

4. Текст тутумундагы минималдык сандагы (бир, эки) айырма белгилердин коммуникативдик-функционалдык жана когнитивдик-мазмун берүүчүлүк салмагы зор экендиги далилденди.

5. Кичи тексттер түрлүү, даана жиктелген кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларын өзүндө алып жүрүшү тастыкталды.

6. Текст мейкиндигиндеги кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларын кадимки геометриялык фигураларга окшоштуруп, аларга тиешелүү терминдер менен атоо мүмкүндүгү негизделди.

7. Кайталануу жана кайталанбоо конфигурациялары көп жагынан изоморфтуу, бирдей кешпирге ээ экендиги көрсөтүлдү.

8. Айырмасыз (кайталоочу) элементтерди текст курамында кыйгач, жатык, тике, жандаш, кайчы, кереге көз (тике кереге көз, жатык кереге көз), үч бурчтук, төрт бурчтук, көп бурчтук, чынжыр, балаты ж.б. аталыштары аркылуу туюнтулду.

9. Кайчы фигуранын симметриялуу-симметриясыз, контакттык-дистанкттык, морфологиялык-морфологиялык эмес, синтаксистик- лексикалык ж.б. түрдө болушу биринчи жолу сыпатталды. Хиазмдар биригип кереге көз конфигурациясын жаратуусу көрсөтүлдү.

10. Хиазм (кайчы) менен параллелизм (жандаш) сүлпөтүндөгү фигуралардын өз ара карым-катышы, биримдиги, бирин экинчиси толуктоочулугу демонстрацияланды.

11. Кайчы фигураны түзгөн лексикалык каражаттардын семантикасы (эквиваленттүүлүк, контрасттык, кептешүүчүлүк, камтуучулук алкактарындагы) ачылып берилди.

Диссертациялык темага тиешелүү жарык көргөн эмгектердин тизмеси:

1. Эшманова, С.К. Тексттин аныктамалары жана жалпы көрсөткүчтөрү жөнүндө [Текст] /С.К.Эшманова, К.З.Зулпукаров //Вестник Ошского государственного университета. 2014. №3. -26-31-б.

- URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=26180036>

2. Эшманова, С.К. Айырмалардын тексттеги позицияларга карап жиктелиши [Текст] /С.К.Эшманова, Л.Оморова //Сборник научных трудов. - Ош, 2014. №4. -69-73-б.

3. Эшманова, С.К. Тике кереге көз, устун жана оюрма конфигурациясы [Текст] /С.К.Эшманова, А.Эралиева //Сборник научных трудов. – Ош, 2014. №4. -73-77-б.

4. Эшманова, С.К. Аспекты теории текста [Текст] /С.К.Эшманова, У.Каримова //Современные тенденции развития науки и технологий: периодический научный сборник по материалам XIII Международной научно-практической конференции – Белгород, 2016. № 4-5. С. 111-114. –URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25984869>

5. Эшманова, С.К. О текстообразующей функции повтора [Текст] /С.К.Эшманова, З.М.Сабиралиева // Современные тенденции развития науки и технологий: периодический научный сборник по материалам XIII Международной научно-практической конференции – Белгород, 2016. № 4-5. С. 114-118. –URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25984870>

6.Эшманова, С.К. Текст жана анын типтери [Текст] /С.К.Эшманова, З.М.Сабиралиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. № 4. С. 204-207.- URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=26193301>

7.Эшманова, С.К. Текстти сыпаттонун негизги принциптери жөнүндө [Текст] / С.К.Эшманова //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. № 4. -214-216-б.-URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=26193304>

8.Эшманова, С.К. Тексттин аныктамалары жана жалпы көрсөткүчтөрү жөнүндө [Текст] /С.К.Эшманова // Известия вузов Кыргызстана. 2016. № 4. С. 167-170

9.Эшманова, С.К. Теория текста и языковая личность [Текст] /С.К.Эшманова, В.Суркеева // Современные тенденции развития науки и технологий: периодический научный сборник по материалам XXIII Международной научно-практической конференции – Белгород, 2017. № 2-5. С. 106-108.-URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=28790126>

10. Эшманова, С.К. Тексттин негизги касиеттери жана алардын тутумундагы кайталануу-кайталанбоо функциялары [Текст] / К.З.Зулпукаров, Г.Ж. Кожоева, С.К.Эшманова // Окуу куралы.- Ош, 2014.-155бет

Эшманова Сажид Канатовнанын 10.02.19 – тилдин теориясы адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Тексттеги кайталоо конфигурациялары» аттуу темадагы диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: *фигура, конфигурация, кайталоо, текст, кайталануу/кайталанбоо, хиазм, параллелизм, кереге көз, кыйгач, чынжыр, жандаш, жатык, симметрия-ассиметрия, прагматика, категория, строфа, семантика.*

Иштин **объектиси** – паремиялык кичи тексттер жана ири тексттин үзүндүлөрү. Ал эми **предмети** катары бул тексттердеги кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларынын маани-маңызы, орду, ролу, түрлөрү жана моделдери тандалып алынды.

Изилдөөнүн максаты - кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларынын биримдигин, ажырагыс бүтүндүгүн негиздеп, алардын текст түзүүчүлүк, экспрессивдүүлүктү жаратуучулук, уккулуктуулукту (үндөштүктү) уюштуруучулук касиеттерин комплекстүү изилдөө.

Изилдөө методдору катары иштин жүрүшүндө эмпирикалык жана теориялык ыкмалар, процедуралар колдонулду.

Изилдөөнүн негизги натыйжалары:

1) тексттин үндөшүү ыргагын жана бүтүндүгүн уюштурууда кайталоо фигурасы өзгөчө зарыл кызмат аткары аныкталды;

2) кайталануу/кайталанбоо дихотомиясы өз ара ажырабастан бирин-бири толуктап гана текстти байланыштырууга катыша аларлыгы далилденди;

3) кайталануу-кайталанбоо конфигурацияларын геометриянын терминдери аркылуу туюнтуулары белгиленди;

4) кайталануу жана кайталанбоо фигуралары турпат-сүлпөтү боюнча изоморфтуу-изоморфсуз болушу тастыкталды;

5) көп конфигурациялар симметриялуу-асимметриялуу экендиги көрсөтүлдү.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөдө келтирилген табылгалар жана жоболор, факт-материалдар стилистика жана текст таануу бөлүмдөрүнө орчундуу теориялык үзүндү болуп кире алат. Иштеги материалдарды кыргыз тилинин стилистикасы, тексттин теориясы, текстке лингвистикалык талдоо, адабият теориясы, лингвопоэтика, көп маданияты сыяктуу дисциплиналарда кеңири пайдаланууга болот. Ошондой эле илимий изилдөө иштерин аткарууда, түшүндүрмө, поэтикалык жана стилистикалык сөздүктөрдү түзүүдө да колдонулат.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Эшмановой Сажиды Канатовны на тему
“Конфигурации повтора в тексте”, представленной на соискание учёной
степени кандидата филологических наук по специальности
10.02.19 –теория языка

Ключевые слова: *фигура, конфигурация, повтор, текст, повторимость/неповторимость, хиазм, параллелизм, ромб, косая, цепь, касательная, наклон, симметрия-ассиметрия.*

Объект исследования - паремийные малые тексты и отрывки из крупных текстов.

Предмет исследования - сущность, место, роль, виды и модели конфигураций повторяемости/неповторяемости в текстах малого объёма.

Цель исследования - комплексное исследование единства, неразложимой целостности конфигураций повторяемости/неповторяемости, их роль в образовании текста и создании экспрессивности и выразительности (созвучия) поэтических произведений.

Методы исследования - эмпирические и теоретические приемы и процедуры.

Основные результаты исследования:

1) установлено, что в организации ритмомелодики и целостности текста особо необходимую функцию выполняет фигура повторяемости;

2) доказано, что дихотомия повторяемости/неповторяемости неразложима, едина по природе и взаимодополняют друг друга и служат для связи текста;

3) отмечена возможность номинирования конфигураций повторяемости /неповторяемости геометрическими терминами;

4) определено, что фигуры повторяемости /неповторяемости по своему облику могут быть изоморфными/неизоморфными;

5) продемонстрирована симметричность/асимметричность большинства конфигураций.

Сфера применения: выявленные в ходе исследования находки и установленные положения, а также приведенные примеры могут быть использованы при изучении стилистики и текстологии. Материалы исследования могут быть широко использованы при преподавании таких дисциплин, как стилистика кыргызского языка, теория текста, лингвистический анализ текста, теория литературы, лингвопоэтика, культура речи, а также в научно-исследовательской работе магистрантов и аспирантов, в составлении толковых, поэтических и стилистических словарей.

SUMMARY

of the thesis of Eshmanova Sajida Kanatovna on the theme: "Repeat Configurations in the Text", presented for the degree of candidate of philology in the specialty of 10.02.19 -theory of language

Key-words: *figure, configuration, repetition, text, repeatability / uniqueness, chiasm, parallelism, rhombus, oblique, chain, tangent, slope, symmetry-asymmetry.*

Object of research: paremic small texts and excerpts of script texts.

The subject of the study: the meaning and essence, place, role, types and models of repeatability / uniqueness configurations in the above texts.

The purpose of the study: substantiation of the unity, indivisible integrity of the recurrence / uniqueness configurations, and a comprehensive study of their text-forming capabilities, the properties of creating expressiveness, the organization of expressiveness (consonance).

Methods of research: empirical and theoretical methods and procedures.

Main results of the study:

1) it is established that in the organization of rhythm-melodics and the integrity of the text, the repetition figure performs a particularly necessary function;

2) it is proved that the dichotomy of repeatability / nonrepeatability is indivisible, unified in nature and complementary to each other and serve to link the text;

3) the possibility of nominating repeatability / nonrepeatability configurations with geometric terms is noted;

4) it is determined that the patterns of repeatability / non-repetition in their appearance may be isomorphic / non-isomorphic;

5) the symmetry / asymmetry of most configurations is demonstrated.

Scope of application: Identified in the course of the study finds and established regulations, as well as the examples given can be used in the study of style and text. Research materials can be widely used in teaching such disciplines as Kyrgyz language stylistics, text theory, linguistic analysis of the text, literature theory, linguistic poetics, speech culture, as well as in the research work of undergraduates and graduate students, in compiling explanatory, poetic and stylistic dictionaries .

